

УДК 811.161'373.45 "19/20"

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/40-2-22>

Анна ОРЕЛ,

orcid.org/0000-0002-4077-1614

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри германської та слов'янської філології
Донбаського державного педагогічного університету
(Слов'янськ, Донецька область, Україна) doncaban@gmail.com

Олександр ПІСКУНОВ,

orcid.org/0000-0002-7176-7423

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри германської та слов'янської філології
Донбаського державного педагогічного університету
(Слов'янськ, Донецька область, Україна) piskunov.oleksandr@gmail.com

ЛІНГВОІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД ПРИЧИН ФОНЕТИЧНИХ ЗМІН У ПРАЦЯХ П.О. БУЗУКА, А.Ю. КРИМСЬКОГО

У статті досліджено питання пошуку причин мовних змін у лінгвістичній науці кінця XIX ст. – початку XX ст. у роботах українських мовознавців (П.О. Бузук, А.Ю. Кримський) у контексті лінгвоісторіографії. Завданням дослідження є вивчення такої особливості лінгвістичної реконструкції, як причина мовних змін в інтерпретації мовознавців кінця XIX ст. – початку XX ст. Лінгвістичні погляди вчених можна повною мірою зрозуміти та інтерпретувати лише в контексті наукових робіт їхніх попередників і сучасних мовознавців, зокрема, звертаючись до наукової спадщини представників Харківської, Московської, Казанської лінгвістичних шкіл. Вивчаючи причини фонетичних змін, українські лінгвісти 30-х рр. XX ст. (П.О. Бузук, А.Ю. Кримський) вважали пріоритетними саме внутрішні фактори. Першопричиною внутрішніх чинників мовознавці називають фактори психологічні та фізіологічні, а також зручність вимови. Ці твердження лінгвістів відображено в теоретичному і практичному аспектах. Мовознавці ведуть пошук причин звукових змін у фонетичному оточенні й пояснюють реконструйовані фонетичні закони шляхом установлення фонетичних умов, фонетичного оточення. Найбільш докладно як на теоретичному, так і на практичному рівнях ці питання досліджував П.О. Бузук. Мовознавець виділяв «комбінаційні» та «спонтанічні» зміни, установлював сутність фонетичних законів, пов'язуючи їх із соціальними факторами, умови дії фонетичних законів, підтримував тезу про безвинятковість дії фонетичних законів, а в разі неможливості пояснення – звертався до фактору аналогії. Відомо, що І.О. Бодуен де Куртене дав психологічне підґрунтя чиннику аналогії. На противагу молодограматичному трактуванню аналогії представники Московської школи розуміли процеси аналогії як закономірні та не обов'язково як такі, що суперечать фонетичним законам. Продовжуючи традиції представників Казанської школи, П.О. Бузук пояснює сутність аналогії психологічними чинниками, кваліфікуючи її як асоціацію за суміжністю та схожістю. Мовознавець вдало поєднав абсолютну та відносну хронологію фонетичних процесів. А.Ю. Кримський дослідив і сформулював фонетичні умови дії фонетичних законів, а також апелював до аналогії.

Ключові слова: причини мовних (фонетичних) змін, фонетичний закон, фонетичні умови, аналогія, фонетична позиція.

Анна OREL,

orcid.org/0000-0002-4077-1614

Candidate of Philological Science, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Germanic and Slavonic Linguistics
Donbas State Pedagogical University
(Sloviansk, Donetsk region, Ukraine) doncaban@gmail.com

Oleksandr PISKUNOV,

orcid.org/0000-0002-7176-7423

Candidate of Philological Science,
Associate Professor at the Department of Germanic and Slavonic Linguistics
Donbas State Pedagogical University
(Sloviansk, Donetsk region, Ukraine) piskunov.oleksandr@gmail.com

THE LINGUISTIC HISTORIOGRAPHICAL REVIEW OF PHONETIC CAUSES IN THE WORKS OF P. O. BUZUK, A. YU. KRYMSKY

The article presents a study of the search of the causes of linguistic changes in linguistics in the late 19 th century – early 20 th century in the works of Ukrainian linguists in the context of linguistic historiography. The task to be carried out is to study such a feature of linguistic reconstruction as the cause of linguistic changes in the interpretation of the linguists of the late 19 th century – early 20 th century. The scientists' linguistic views can be fully understood and interpreted only in the context of scientific works of their predecessors and the modern linguists and referring to the scientific heritage of the representatives of the Kharkiv, Moscow, Kazan linguistic schools. Studying the causes of linguistic changes the Ukrainian linguists of the above mentioned period (P.O. Buzuk, A.Yu. Krymsky) considered internal factors to be a priority. The root cause of internal factors, the linguists called the factors of psychological and physiological, as well as pronunciation convenience. The linguists' statements were reflected both theoretically and practically. The linguists' search for the causes of specific sound changes in the phonetic environment and the reconstructed phonetic laws were done by establishing phonetic conditions, the phonetic environment. P.O. Buzuk studied these issues in details, both theoretically and practically. The linguist identified «combinational» and «spontaneous» changes, established the essence of phonetic laws, linked with social factors, the conditions of phonetic laws, supported thesis about the exclusivity of phonetic laws, and in case of impossibility of explanation – appealed to the factor of analogy. I.O. Baudouin de Courtenay is known to have provided a psychological basis for the factor of analogy. Versus to the young grammarians' understanding of analogy, the Moscow school representatives understood the processes of analogy as natural and not necessarily as contrary to phonetic laws. To continue the traditions of the Kazan school representatives, P.O. Buzuk explained the essence of the analogy by psychological factors, explaining it as an association on contiguity and similarity. The linguist managed to combine the absolute and relative chronology of phonetic processes. A.Yu. Krymsky researched and formulated the phonetic conditions of action of phonetic laws, and also appealed to the analogy.

Key words: causes of language (phonetic) changes, phonetic law, phonetic conditions, analogy, phonetic position.

Постановка проблеми. У кінці XIX ст. – на початку XX ст. в європейському порівняльно-історичному мовознавстві активно досліджувалася проблема пошуку причин мовних змін. Значний внесок у вирішення цієї проблеми внесли українські мовознавці, однак їхні погляди можна з достатньою повнотою зрозуміти й інтерпретувати лише в контексті наукових робіт їхніх попередників, зокрема представників Харківської, Московської, Казанської лінгвістичних шкіл, з одного боку, та сучасних мовознавців – з іншого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Роботи В.А. Глуценка (Глуценко, 1998), О.М. Голуб (Голуб, 2006), К.А. Тищенко (Тищенко, 2006), А.С. Орел (Орел, 2011, 2016), О.В. Піскунова (Піскунов, 2021) дають певне уявлення про дослідження з пошуку причин мовних (звукових) змін у вітчизняному мовознавстві. **Метою** нашої роботи є послідовне вивчення такого аспекту лінгвістичної реконструкції, як причина мовних змін, його інтерпретація в працях українських лінгвістів 30-х рр. XX ст., зокрема П.О. Бузука, А.Ю. Кримського, у світлі сучасних фонетичних концепцій. Висвітлюючи специфіку вищезгаданої проблеми в працях українських учених, ми ставимо такі завдання: 1) огляд сучасних лінгвістично-історіографічних праць, які дають уявлення про причини мовних змін у працях зазначених мовознавців; 2) дослідження реалізації поглядів українських мовознавців на пошук причин мовних змін (насамперед – звукових) у працях з історії східнослов'янських мов, зокрема питання співвід-

несення фонетичного закону та аналогії; 3) висвітлення ідей зазначених учених, які стали новаторськими для подальшого розвитку мовознавства.

Незважаючи на значну увагу до зовнішніх причин, дослідники 70-х рр. XIX ст. – 30-х рр. XX ст. саме внутрішні чинники кваліфікували як пріоритетні. Лінгвісти намагалися вести пошук причин певних звукових змін у фонетичному оточенні: пояснення реконструйованих фонетичних законів було зведено до встановлення фонетичних умов. А першопричиною внутрішніх чинників лінгвісти вважали фізіологічні (Харківська школа) або психологічні (Московська, Казанська школи) та такі, що зумовлені прагненням носіїв мови до зручності вимови (економії зусиль). Пояснення фонетичних змін прагненням до милозвучності вчені Московської школи піддають критиці. Ураховуючи пріоритет внутрішніх причин розвитку мови, учені Казанської школи апелювали й до зовнішніх причин. Українські вчені стали послідовниками традицій учених Харківської, Московської, Казанської шкіл в аспекті вивчення причин мовних і звукових змін. Дослідження робіт українських учених показує, що вони намагалися встановити причини фонетичних явищ, представлених у зазначених лінгвістичних працях. Можна стверджувати, що фактично всі лінгвісти 70-х рр. XIX ст. – 30-х рр. XX ст. зводили пошук причин мовних змін до пошуку умов: учені Московської лінгвістичної школи виділяли фонетичні зміни, не зумовлені і, навпаки, зумовлені фонетичною позицією. Для вчених Харківської та Московської

шкіл, представників історичного методу, є характерним намагання шукати причини конкретних звукових змін у фонетичному оточенні: пояснення реконструйованих фонетичних законів було зведено до встановлення фонетичних умов.

Виклад основного матеріалу. Українські вчені, які зверталися до історичного та порівняльного методів, стали послідовниками традицій учених Харківської, Московської, Казанської шкіл в аспекті вивчення причин мовних і насамперед звукових змін. Студіювання робіт українських учених показує, що вони намагалися встановити причини фонетичних явищ, поданих у їхніх лінгвістичних працях. У теоретичному аспекті варто вказати на важливе твердження П.О. Бузук, який вважав, що «всі фонетичні зміни зумовлені – зумовлені перш за все психологічними причинами, але ці зміни звуків у деяких випадках, однак, можуть бути незалежні від впливу сусідніх звуків» (Бузук, 1918: 38). Мовознавець, подібно до тверджень його попередників, виділяє «обумовлені», або «комбінаційні», та «спонтанічні» зміни – такі, що показують «незалежність звукових змін від впливу сусідніх звуків» (Бузук, 1918). Серед «обумовлених», або «комбінаційних», мовознавець виділяє два типи: процеси асиміляції та дисиміляції (Бузук, 1918: 39), які можуть бути прогресивними і регресивними, повними і частковими (Бузук, 1918: 40–41). Приклади, до яких звертався автор, не обмежені лише слов'янськими мовами, а представлені в індоєвропейському контексті загалом (Бузук, 1918: 41–43). Такими є перехід *й* в *ы*, процес переходу носових голосних *о* та *е* в чисті голосні в праслов'янський період (Бузук, 1918: 43). Зазначені зміни, на думку дослідника, зумовлені психологічними чинниками (Бузук, 1918: 44–45).

Мовознавець вказує й на наявність фізіологічних причин, зокрема, вставку та втрату звуків, причиною яких є особливості артикуляції (Бузук, 1918: 45). Щодо цього питання П.О. Бузук має погляди, близькі до молодограматичної концепції звукових законів. Якщо всі зазначені чинники не діють, дослідник звертається до фактору винятків, однак відзначає: «Уявний виняток пояснюється хронологічним співвідношенням до інших законів або новоутворенням за аналогією» (Бузук, 1918: 45).

Вищезгадані теоретичні твердження отримали практичне відтворення в подальшій практиці лінгвістичних досліджень мовознавців. Аналіз праць учених, які зверталися до історичного та порівняльного методів, показує, що дослідження фонетичних процесів зводилося до встановлення фонетичних умов, за яких відбувалися ці явища. В.А. Глущенко відзначає таку особливість у пра-

цях прихильників історичного та порівняльного методів у російському й українському мовознавстві (Глущенко, 1998). Так, А.Ю. Кримський, спираючись на стародавні джерела та сучасні дані, вказував на фонетичні процеси зміни звуку «*е*» «у складі, за яким слідував склад м'який і дуже часто в кінці слова вимовлявся як *е* (м'яке *е*)», «схильний однак розширюватися в дуже широке м'яке *й* (близьке до *я*). Але перед твердими складами – відповідно до букви *ε* (і інколи також у кінці слова) чулося м'яке *ѡ*» (Кримський, 1907: 199). А.Ю. Кримський отримав критичні зауваження від О.О. Шахматова щодо недостатності дослідження умов фонетичних процесів переходу *е* в *й* в кінці слів на східнослов'янському півдні X ст. (Шахматов, 1909: 148–150). Лінгвіст ретельно вивчає уподібнення ненаголошеного звуку *о* звуку *а* в сусідніх складах (процес акання), який не є властивим українській мові: *багатий, багатир, манастир* (Кримський, 1907: 241).

А.Ю. Кримський писав про ствердіння приголосних перед *е* в губних сполученнях *бе, пе, ве, ме* і застосовував відносну та абсолютну хронологізацію, коли «губні сполучення (*бе, пе, ве, ме*) стверділи лише після падіння глухих і після виникнення замісної довготи, яка відбулася близько XII–XIII ст.», а умовою цього процесу визначено «положення перед наступним м'яким складом» (Кримський, 1907: 194–195). Мовознавець пояснює м'якість «*е*» впливом наступного м'якого складу (Кримський, 1907: 196–197), датуючи цей процес XVI ст. А.Ю. Кримський пояснює зміну *ѡ(и)* в *і* таким фактором, як фактор «удобності вимови», коли «звичка перетворювати затяжне, дифтонгічне *уѡ* в удобовимовлюємий монофтонг *і* все більше закріплювалась всюди серед малоросів»: замість *куинь* вимовляють *кінь* (Кримський, 1907: 151, 170–171). А.Ю. Кримський простежив історію переходу звуку *е в о* після м'яких приголосних і йоти в словах типу *його, йому, жона, чоло* тощо.

П.О. Бузук у роботі «Коротка історія української мови», вказуючи на існування праруської мови (Бузук, 1924: 10), досліджує також процеси, які відбувалися в ній. На думку мовознавця, і тут він підтримує О.О. Шахматова, умовою переходу сполучень *kv, gv* у *цв, зв* може бути наявність наступного носового голосного *ѣ* в слов'янських мовах (слова *цвѣт, звѣзда* (Бузук, 1924: 8). Вивчаючи перехід початкових *olt, ort* цієї праруської епохи в *torbt, tobt*, мовознавець лише вказує на вплив праслов'янської інтонації (Бузук, 1924: 32). Вище вже відзначено, що, досліджуючи приголосні, П.О. Бузук показав «перехід *l* в *l* перед наступ-

ною шелестівкою» (шиплячою – А.О., О.П.): *golsъ, ѣльнъ, melko > golsъ, ѣльнъ, melko* (Бузук, 1924: 34). У зв'язку з цим процесом мовознавець висвітлює «перехід попередніх цьому новому *l* голосних *e, ѣ* в *o, ъ*: *ѣльнъ > ѣльнъ*, сучасн. *чолн, човен, melko > molko > молоко*)» (Бузук, 1924: 34).

Учений пов'язував процес зникнення *l* (короткого) у різних позиціях (на початку слів: укр. та білор. *мати, мать < имати*; у деяких граматичних формах; у положенні після шиплячої перед *i*: рос. *жизнь, камень*, укр. *каміння, життя*, білор. *судзья, бяллё*) з процесом розвитку напівкоротких *ъ, ѣ* (Бузук, 1924: 38 – 39). Перехід *o, e* в *i* у складах за умови, що вони стали «закритими після занепаду слабких глухих» (*мед* зам. *mid, сел* зам. *sil*), пояснюється впливом аналогії (Бузук, 1924: 43).

На українському ґрунті П.О. Бузук досліджував ствердіння приголосних перед *e* у відкритому складі: *н'ебо > небо* (Бузук, 1924: 48), причому цей процес відбувався в декілька етапів і в різних напрямках: «на момент ствердіння шиплячих у староукраїнській мові чулось *нѣчь, нѣсь*; а в подальшому – лабіалізація *e – нѣсь > нѣсь*, що була викликана попереднім *i* та твердістю наступного *ѣ*, а *нѣчь* зберігалось завдяки м'якості наступного *ч*» (Бузук, 1924: 48). О.О. Шахматов також досліджував цей процес в «Очерке древнейшего периода истории русского языка» (Шахматов, 1915: 302).

П.О. Бузук поєднував відносну й абсолютну хронологію, вивчаючи явище переходу *л* в *й* (*ѣ*). На думку лінгвіста, цей перехід відбувся перед зникненням «глухих», не пізніше XII ст., а умовою виникнення цього процесу є випадки, «коли за *л* знаходилась безпосередньо шипляча, а не *ъ*, хоча й у слабкій позиції» (Бузук, 1924: 54). Усупереч твердженням С.Й. Смаль-Стоцького, Є.К. Тимченка, К.Т. Німчинова, які визнавали твердість приголосних перед *e* в українській мові явищем споконвічним, П.О. Бузук вважав, що перед *e* та *ѣ* всі приголосні вимовлялись м'яко, беручи до уваги слова типу *разъвьръзиса, разъвьръзость, погыбънетъ*, мовознавець доходить висновку, що «літеру *ѣ* після *з* у перших двох прикладах і після *б* ужито як знак пом'якшення зазначених приголосних, яке з'явилося унаслідок асиміляційного впливу з боку наступних приголосних» (Бузук, 1927: 46). Поетапно відтворює П.О. Бузук збіг голосних *и* та *ы* в українських говорах як наслідок ствердіння приголосних перед *и* (Бузук, 1927: 47). Своєрідним продовженням потєбнянської концепції «кількісних змін приголосних» є дослідження розвитку *j* після приголосного в формах типу *браття*: «*j* став подібним до попередньої (м'якої)

приголосної і так виникла подвоєна приголосна» (Бузук, 1927: 58). На думку П.О. Бузука, «психологічна причина всіх зазначених видів звукових змін полягає в наступному: під час вимови даного звуку в нашій свідомості виникають образи звуків не лише сусідніх (попереднього й наступного), але й цілої низки навколо них, яка, знаходячись у сфері безсвідомого, модифікує звук, що вимовляється в той момент» (Бузук, 1918: 44 – 45). Причину звукових змін П.О. Бузук бачить у «виключно психологічному характері. Вони (зміни – А.О., О.П.) мають місце як при поступових перетвореннях звуків, так і при заміні звуків» (Бузук, 1918: 43).

Треба відзначити, що вивченню умов дії фонетичних законів приділяли увагу представники історичного методу в українському мовознавстві. Можна стверджувати, що дослідники цього напрямку ретельно вивчали лінгвістичну спадщину своїх попередників щодо дії фонетичних законів і творчо її доповнювали. Так, П.О. Бузук загалом підтримував молодограматичну концепцію фонетичних законів, доповнюючи її в теоретичному аспекті: «Коли звуковий закон, на відміну від фізичного, не є кінцевим і всеосяжним ані в часових, ані в просторових відносинах, у нас немає підстави допускати всеосяжність його поширення на всі приклади. Коли закон був обмежений терміном своєї дії, випадково могло трапитися, що маловживані слова не потрапили до мови тих, хто розмовляє, і не зазнали заміни. І навпаки, зазнавали звукової заміни, як ми вже говорили, часто вживані слова» (Бузук, 1926: 53 – 54). Мовознавець вбачав сутність звукового закону в тісному зв'язку з соціальним чинником у житті мови й підкреслював наступне: «установлення звукового закону у з'ясуванні усіх представлених обмежень для нас є лише констатацією здійсненого в мові процесу вже *post factum*, із докладним з'ясуванням його меж у різних відносинах, і в такому разі зрозуміло, що закон не буде мати виключень, оскільки всі вони й будуть обговорені протягом його формулювання» (Бузук, 1926: 54). П.О. Бузук підтримував тезу про безвинятковість звукових законів: «у певний час у певній мовній групі відбулася така-то звукова зміна. Виключень із цього звукового закону не може бути. Уявне виключення пояснюється хронологічним співвідношенням до інших законів або новоутворенням за аналогією» (Бузук, 1918: 45). Як приклад, дослідник наводить факти зміни дифтонгів **ai, *oi, *ei* в монофтонги *ē* та *i* (Бузук, 1918: 46).

До аналогії як засобу пояснення мовних змін зверталися мовознавці 20-х – 60-х рр. XIX ст., учені Харківської та Казанської шкіл, молодого-

граматики; І.О. Бодуен де Куртене дає психологічне підґрунтя чиннику аналогії. На противагу молодограматичному тлумаченню аналогії, представники Московської школи розуміли зазначені процеси як закономірні та не обов'язково як такі, що суперечать фонетичним законам. У працях учених, прихильників історичного методу, значне місце посідає трактування фактору аналогії. Теоретичне трактування явища аналогії (особливо граматичної) представив П.О. Бузук. Саме явище аналогії мовознавець вважав «складним психологічним процесом, у змісті якого ми вбачаємо, по-перше, асоціацію за схожістю та, по-друге, асоціацію за суміжністю» (Бузук, 1918: 95). Таке тлумачення сутності аналогії подібне до трактування В.О. Богородицького (Богородицкий, 1913: 442). А внутрішня, глибинна причина аналогії полягає в тому, що «в її основі є той же загальний до всієї духовної діяльності людини принцип економії мислення» (Бузук, 1918: 96).

У практиці своїх досліджень П.О. Бузук звертався до явища аналогії. Так, заочно дискутуючи з О.І. Соболевським та О.О. Шахматовим щодо історії сполучень «голосна + плавна», які утворилися з «*плавна + ъ, ъ*» не на початку слова, П.О. Бузук пояснює *ь* перед *к* в слові *гъськъ* аналогією. Мовознавець досліджує історію переходу *о, е* в *і* в закритих складах після занепаду «глухих». Як зазначали раніше, у словах *кілок, кінець* появу *і* замість *о, е* й у словах типу *мед* замість *мід, сел* замість *сіл* учений пояснював аналогією (Бузук, 1924: 43]. До явища аналогії П.О. Бузук апелює, коли розглядає так звані «виймки (А.О., О.П. – винятки) із зазначеного звукового закону, які виявлено, по-перше, захованням *е, о* з *ь, ъ* (*день* із *днь*, *менше* із *мньше*, *сон* із *снь*, *сином* із *сынъмь*) і, по-друге, захованням *е, о* в повноголосних формах (*город, горох, порог, берег, голос, холодно* тощо; такі рідні явища, як *поріг, голівка*, викликані пізнішою аналогією) (Бузук, 1924: 43). Винятки в словах типу *сьомий* під час дослі-

дження історії лабіалізації *е* та поява *е* замість *о* (у словах *хочемо* під впливом *хоче*) мовознавець пояснює аналогією та впливом числівників *восьмий, шостий* (Бузук, 1924: 48–49). П.О. Бузук також навів приклад граматичної аналогії форм типу *землі*, яка виникла за аналогією з *рибі* < *рыбь* (Бузук, 1924: 64), а також дослідив форми на *-ові* під впливом *-овь* і новоутворення за аналогією з твердими основами *коньові, коньови, коном* тощо (Бузук, 1924: 67). Виникнення *е* замість очікуваного *о* лінгвіст пояснює як позицією перед м'якою шиплячою, так і тюркським впливом (слова *женитися, черга*) (Бузук, 1924: 49).

У практичному аспекті А.Ю. Кримський звертався до явища аналогії (нефонетичної) з метою пояснення виникнення *а* в словах типу *панахида* (Кримський, 1907: 252): мовознавець не визнає вплив російської мови. Нефонетичною аналогією пояснює мовознавець появу в корені *я* в словах типу *Яким, Ярмола* (Кримський, 1907: 396 – 397). А.Ю. Кримський дослідив і сформулював фонетичні умови дії фонетичного закону, коли «звук *е* після м'яких приголосних може перетворюватися в малорусів перед твердими складами в [*ь*] *о*; а перед м'якими складами і в изгласении (вимові – А.О., О.П.) або зберігаються у формі *е*, або розширюється в *я*» (Кримський, 1907: 399).

Висновки. Підсумовуючи результати лінгвоісторіографічного дослідження, відзначимо, що вивчення причин фонетичних (звукових) змін допоможе пояснити особливості лінгвістичної реконструкції, а також хронологію (відносну та абсолютну) фонетичних змін і послідовність тих чи інших фонетичних законів. **Перспективи подальших досліджень** ми вбачаємо в поглибленому вивченні студій українських мовознавців кінця XIX ст. – початку XX ст. щодо особливостей лінгвістичної реконструкції із залученням сучасного фактологічного матеріалу в контексті взаємозв'язку з лінгвістичною методологією.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богородицкий В.А. Общий курс русской грамматики. Из университетских чтений. Казань, 1913. VI. 553 с.
2. Бузук П.А. Асноўная пытанні мовазнаўства : падручная кніга для настаўнікаў беларускае мовы і студэнтаў-лінгвістаў. Менск: Дзяржаўнае выдавецтва Беларусі, 1926. 123 с.
3. Бузук П.А. Очерки по психологии языка. Одесса: Типография «Техникъ», 1918. 140 с.
4. Бузук П.О. Коротка історія української мови: вступ і звучня. Одеса, 1924. 60 с.
5. Бузук П.О. Нарис історії української мови. Вступ. Фонетика і морфологія, з додатком історичної хрестоматії. К., 1927. 98 с.
6. Глушенко В.А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. – 20-і рр. XX ст.). Донецьк, 1998. 222 с.
7. Глушенко В.А., Орел А.С. Концепція фонетичного закону в студіях В. К. Журавльова. *Наукові праці: науково-методичний журнал*. Вип. 266. Т. 278. Філологія. Мовознавство. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2016. С. 26–29.
8. Голуб О.М. Лінгвістична спадщина П.О. Бузука в сучасному контексті: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15. Донецьк, 2006. 20 с.

9. Журавлев В.К. Наука о праславянском языке: эволюция идей, понятий и методов. // *Бирнбаум Х. Праславянский язык: Достижения и проблемы в его реконструкции* / Общ. ред. В. А. Дыбо и В. К. Журавлева. М.: Прогресс, 1987. С. 453–493.

10. Крымский А.Е. Украинская грамматика для учеников высших классов гимназий и семинарий Приднепровья. М., 1907. Т. 1. Вып. 1. С. 16 – 200.

11. Орел А.С. До питання про поняття фонетичного закону. *Актуальні питання сучасної науки: матеріали науково-теоретичної та науково-методичної конференції викладачів та студентів Слов'янського державного педагогічного університету, учителів загальноосвітніх закладів (філологічний факультет, 19–21 квітня 2011 р.)*. Слов'янськ: СДПУ, 2011. Вип. 3. С. 168 – 173.

12. Піскунов О.В. Особливості лінгвістичної реконструкції в працях А. Ю. Кримського. *Ідентичність. Дискурс. Імагологія: збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції з іноземною участю до 150-річчя Агатангела Кримського, м. Острого, 15 квітня 2021 року*. Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2021. 142 с.

13. Тищенко К.А. Історія української мови в науковій концепції А.Ю. Кримського: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Донецьк, 2006. 20 с.

14. Шахматов А.А. [Рец.]. А. Е. Крымский. Украинская грамматика для учеников высших классов гимназий и семинарий Приднепровья. М., 1907–1908. *Rocznik slawistyczny*. 1909. Т. 2. С. 135–174.

15. Шахматов А. А. Очерк древнейшего периода истории русского языка // *Энциклопедия слав. филол.* 1915. Вып. 11. XXVIII, II, L, 369 с.

REFERENCES

1. Bogoroditskiy V.A. Obschiy kurs russkoy grammatiki. Iz universitetskikh chteniy [General course of Russian grammar. From university readings]. Kazan, 1913. VI. 553 s. [in Russian]

2. Buzuk P.A. Asnoynaya pytanni movaznauystva : padruchnaya kniga dlya nastaynikaŭ belaruskaj movy i studentaj-lingvistyaj. [The main issues of linguistics: a textbook for Belarusian language teachers and linguists]. Miensk: Dziaŭzaŭnaje vydaviectva Bielarusi, 1926. 123 s. [in Byelorussian]

3. Buzuk P.A. Oчерky po psyhologiyi yazyka [Sketches on psychology of language]. Odessa: Typografiya «Technician», 1918. 140 s. [in Russian]

4. Buzuk P.O. Korotka istoriya ukrayinskoyi movy : vstup i zvuchnyia [Brief history of the Ukrainian language: introduction and phonetics]. Odesa, 1924. 60 s. [in Ukrainian]

5. Buzuk P.O. Narys istoriyi ukrayinskoyi movy. Vstup. Fonetyka i morfologiya, z dodatkom istorychnoyi hrestomatiyi [Essay on the history of the Ukrainian language. Introduction. Phonetics and morphology, with the addition of a historical textbook]. K., 1927. 98 s. [in Ukrainian]

6. Glushchenko V.A. Prynцыpy porivnyal no-istory chnogo doslidzhennya v ukrayins`komu i rosijskomu movoznavstvi (70-i rr. XIX st. – 20-i rr. XX st.) [Principles of comparative-historical research in the Ukrainian and Russian linguistics (70 s of the XIX century – 20 s of the XX century)]. Doneczk, 1998. 222 s. [in Ukrainian]

7. Glushchenko V.A., Orel A. S. Konceptiya fonetychnogo zakonu v studiih V. K. Zhuravl`ova. *Naukovi praci: naukovo-metodychnyj zhurnal*. Vyp. 266. T. 278. *Filologiya. Movoznavstvo*. Mykolayiv: Vyd-vo ChDU im. Petra Mohyly, 2016. S. 26–29 [in Ukrainian].

8. Golub O.M. Lingvistychna spadshyna P.O. Buzuka v suchasnomu konteksti [Linguistic heritage of P. A. Buzuk in the modern context]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.15. Doneczk, 2006. 20 s. [in Ukrainian].

9. Zhuravlev V.K. Nauka o praslavyanskom yazyike: evolyutsiya idey, ponyatyi i metodov [The science of the Proto-Slavic language: the evolution of ideas, concepts and methods]. Birnbaum H. Praslavyanskiy yazyik: Dostizheniya i problemy v ego rekonstruktsii / obsch. red. V. A. Dybo i V. K. Zhuravleva. M.: Progress, 1987. S. 453–493. [in Russian]

10. Krymskiy A.E. Ukrainskaya grammatika dlya uchениkov vysshih klassov gimnaziy i seminariy Pridneprovya [Ukrainian grammar for students of the upper grades of gymnasiums and seminaries of the Dnieper region]. M., 1907. Т. 1. Vyip. 1. S. 16–200. [in Russian]

11. Orel A.S. Do pytannya pro ponyattya fonetychnogo zakonu. *Aktualni pytannya suchasnoyi nauky: materialy nauko-ovo-teoretychnoyi ta nauko-ovo-metodychnoyi konferencyi vykladachiv ta studentiv Slov'yans`kogo derzhavnogo pedagogichnogo universytetu, uchyteliv zahalnoosvitnih zakladiv (filologichnyj fakultet, 19–21 kvitnya 2011 r.)*. Slov'iansk: SDPU, 2011. Vyp. 3. S. 168–173 [in Ukrainian].

12. Piskunov O.V. Osoblyvosti lnhvistychnoyi rekonstruktsiyi v pratsyakh A. Y. Krymskoho. *Identychnist'. Dyskurs. Imaholohiya* [Features of linguistic reconstruction in the works of A.Y. Krymsky. *Identity. Discourse. Imagology*]: zbirnyk materialiv Vseukrayinskoyi naukovoyi konferentsiyi z inozemnoyu uchastyu dol50-rihchya Ahatanhela Krymskoho, m. Ostroh, 15 kvitnya 2021 roku. Ostroh: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiya», 2021. 142 s. [in Ukrainian]

13. Tyshchenko K.A. Istoriya ukrayinskoyi movy v naukovij koncepciyi A. Yu. Krymskogo [History of the Ukrainian language in the scientific concept of A. Yu. Krymsky]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : 10. 02. 01. Doneczk, 2006. 20 s. [in Ukrainian]

14. Shahmatov A.A. [Rets.]. A.E. Krymskiy. Ukrainskaya grammatika dlya uchenikov vysshih klassov gimnaziy i seminariy Pridneprovya. [Review]. A.E. Krymsky. Ukrainian grammar for students of the upper grades of gymnasiums and seminaries of the Dnieper region]. M., 1907–08. *Rocznik slawistyczny*. 1909. Т. 2. S. 135–174. [in Russian]

15. Shahmatov A.A. Oчерk drevneyshogo perioda istorii russkogo yazyika [Essay on the oldest period in the history of the Russian language] / A.A. Shahmatov // *Entsiklopediya slav. filol.* 1915. Vyp. 11. HHVIII, II, L, 369 s. [in Russian]